

Майданевич Л. О.

Аспірант кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕЛІГІЄЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА ДЕРЖАВНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН: СВІТОВИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ

Досліджено, що міжнародними принципами проведення релігієзнавчої експертизи є: принцип об'єктивності; принцип толерантності; принцип загальнолюдскості.

Ключові слова: релігієзнавча експертиза; релігійний комплекс; державно-релігійні відносини.

Забезпечення основоположних принципів свободи совісті та віросповідання та їх реалізація постають однією з надзвичайно важливих функцій демократичної держави. Сучасне розуміння прав людини, визначених у Загальній декларації прав людини, Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини, документах ОБСЄ, Парламентської Асамблеї Ради Європи, ґрунтуються на тому, що дотримання релігійних свобод, які виходять за межі індивідуальних переконань і персонального сумління, є сферою, де держава бере на себе досить чіткі зобов'язання.

Релігія, будучи глибоко інтегрована в суспільне життя, є найбільш стабільною сферою. Ігнорування і порушення прав людини та основних свобод, зокрема права на свободу думки, совісті, релігії або будь-яких переконань, є прямо чи опосередковано причиною війн і тяжких страждань людства. Потреба усвідомлення необхідності та можливості формування неконфліктної стратегії розв'язання політичних, економічних і соціальних проблем висуває завдання реалізації гарантій фундаментальних природних прав людини, що зачіпають основи її духовної сутності. Державно-релігійні відносини в Україні мають тисячолітню історію. Понад те, у наш час свобода морального вибору стає ще актуальнішою, оскільки людство потерпає від поширення немораль-

ності в суспільстві, від утрат авторитету моральних цінностей у значної частини людської спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі проблеми релігієзнавчої експертизи державно-релігійних відносин стали предметом дослідження таких вчених, як: Н. Володіна, Г. Друзенко, І. Загребіна, С. Здіорук, А. Колодний, М. Лубська, О. Предко, О. Саган, Ю. Тихонравов, К. Елбакян та ін. дослідників. У юриспруденції правопорушення у сфері віросповідання досліджували за різними напрямками такі науковці: Г. Байдако, В. Гринько, Є. Ліхштейн, М. Палій, В. Петренко, О. Старков, Б. Яцеленко та інші дослідники. Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників у галузях релігієзнавства та права дає підстави говорити про недостатню розробленість окресленого питання. На підставі вищезазначеного можна стверджувати про актуальність обраної теми дослідження як з позиції академічного релігієзнавства, так і з позиції виявлення факторів, які впливають на формування релігійно-правової свідомості.

Постановка завдання. В статті досліджуються структурні елементи релігієзнавчої експертизи в залежності від державно-релігійних відносин. Метою роботи є також аналіз міжнародних принципів проведення релігієзнавчої експертизи релігійного комплексу.

Основний зміст статті. Питання про свободу світогляду та віросповідання впродовж багатьох років перебуває в сфері уваги Організації Об'єднаних Націй. 25 листопада 1981 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань. Декларація підтверджує принципи недискримінації і рівності перед законом та права на свободу думки, совісті, релігії або переконань, проголошені у Загальній декларації прав людини (1948) і Міжнародних пактах про права людини (1966). Ухвалюючи її, Генеральна Асамблея ООН наголосила, що ігнорування і порушення прав людини та основних свобод, зокрема права на свободу думки, совісті, релігії або будь-яких переконань, є прямо чи опосередковано причиною війн і тяжких страждань людства, особливо, коли вони є засобом іноземного втручання у справи іншої держави та ведуть до розпалювання ненависті між народами і державами. [5] Саме в Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань зазначено прагнення, щоб свобода релігії або переконань сприяла досягненню таких величних цілей, як загальний мир, соціальна справедливість і дружба між народами, ліквідація ідеології і практики колоніалізму та расової дискримінації.

Згідно з резолюцією 16/13 Рада по правам людини ООН уповноважила Спеціального доповідача щодо питання про свободу релігії або переконань щорічно надавати доповідь Раді у відповідності з його річною програмою роботи та постановила продовжувати розгляд питання щодо дотримання країнами Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань.

Згідно з резолюцією 5/1 Рада по правам людини ООН заснувала механізм універсального періодичного огляду відповідно створеними Робочими групами дотримання прав людини в країнах світу. Висновки огляду приймаються Радою на її пленарних сесіях в рамках стандартизованого рішення. Також, 14 грудня 2007 року Рада по правам людини ООН, ухвалюючи резолюцію 6/37 «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань», серед іншого відмітила, що Рада «занепокоєна також неправомірним використанням процедур реєстрації та використання дискримінаційних процедур реєстрації як засобу обмеження права на свободу релігії або переконань членів деяких релігійних спільнот, та обмеження на релігійні публікації і перепони на шляху будівництва місць відправлення культу, несумісними із здійсненням права на свободу релігії або переконань» [8].

Іншим важливим міжнародно-релігійним заходом щодо співробітництва держав і релігійних організацій в державно-релігійних відносинах є міжнародне кримінальне право. До характеристик злочинів геноциду, проти людяності (серед інших—політичних, расових) відносяться релігійні мотиви суб'єкта. Це знаходить своє нормативне закріплення: в статтях 6 та 7 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду; в статтях 4 та 5 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії; в статтях 2 та 3 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді; в статті 2 Статуту Спеціального суду по Сіера-Ліоне; в статті 6 Нюрнберзького трибуналу; в Токійському трибуналі на релігійно вмотивовані дії злочинця посилення немає, хоча можна в широкому сенсі їх витлумачити із диспозиції статті 5; в статті 11 (1) (с) Закону №10 Союзної Контрольної Ради: «Покарання осіб, винуватих в скоєнні військових злочинів, злочинів проти миру та людяності»; в Принципі 6 із Нюрнберзьких принципів. [2; 3; 4]

Як бачимо, однією із загальнолюдських цінностей захищених міжнародним кримінальним правом є віросповідання (єдність певного віровчення, релігійної практики та релігійної організації, що забезпечує здійснення, практичне втілення приписів віровчення). Проте, як говорить Г. Верле, «...Визначення (в сфері МКП—Л. М.) не обіймають

атеїстичні групи, оскільки свобода не сповідувати релігію не охороняється відповідною нормою» [2, с. 358].

В статті 6 Статуту Міжнародного кримінального суду говориться, що під «геноцидом» розуміється будь-яке із наступних діянь, вчинених з наміром знищити, цілком чи частково, яку не будь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) спричинення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; в) умисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; г) міри, розраховані на попередження дітонародження в оточені такої групи; е) насильницька передача дітей із однієї людської групи в іншу. [12] Подібне визначення злочину «геноцид» ми знаходимо і в інших джерелах міжнародного кримінального права.

Очевидно, що релігійно-правовий аналіз норм міжнародного кримінального права щодо захисту релігійного комплексу передбачає, зокрема такі запитання: які дії спрямовані на обмеження віросповідання цивільного населення можна вважати діями геноциду або злочину проти людяності?; чи буде порушення статті 6 (в) Статуту Міжнародного кримінального суду, якщо релігійній групі заборонено (створена не можливість) вживати окрему їжу (приміром, кошерну їжу, м'ясо не свинини, іншу їжу щодо якої є обмежувальні релігійні приписи)?; чи буде порушення статті 6 (г) Статуту Міжнародного кримінального суду, якщо релігійній групі заборонено (створено не можливість) вчиняти релігійно-магічний обряд, приміром обрізання?; тощо.

Важливим тут постає розуміння поняття «релігійний комплекс». Український вчений Б. Лобовик сформулював таке визначення: «... Релігійний комплекс представлений багатьма складниками. До них відносимо релігійні погляди та уявлення, почуття й інтуїцію, сукупність певних обрядів, свят, ритуальних церемоній; релігія має свої організації та об'єднання, навчальні заклади, служителів культу тощо. Одним з них належить провідне місце в релігійному комплексі, інші стоять на другому плані, а деякі виявляються за певних умов зовсім не обов'язковими» [1, с. 182].

Дослідження системи принципів та положень міжнародного кримінального права доводить про необхідність проведення релігієзнавчої експертизи під час встановлення відповідальності суб'єктів міжнародного права і покарання осіб, винних у вчиненні згаданих злочинів.

Сучасні процеси в релігійній сфері суспільства будь-якої держави світу є логічним продовженням корінних змін у відносинах держави

з релігійними організаціями. Сьогодні, наряду з традиційними проповідями, відбувається масове поширення в суспільстві релігійної літератури, релігійних аудіо- та відеоматеріалів, а також інших предметів культу. Відтак особливо актуальними постають питання щодо визначення характеру їх релігійної направленості, миротворчого потенціалу релігійних цінностей і ідеалів, з'ясування їх ролі у формуванні культури міжрелігійного діалогу та державно-релігійних (церковних) відносин.

Розуміючи, що релігієзнавча експертиза державно-релігійних відносин є дослідженням релігійних подій, предметів, явищ тощо, постає необхідність в кожному конкретному випадку визначати її правову мету та підстави для її проведення. Релігієзнавча експертиза — це процедура отримання об'єктивних знань про релігійний комплекс. В державно-релігійних відносинах релігієзнавча експертиза розглядає об'єкти правового захисту, суб'єктів і середовище їх існування як систему. Як слушно зауважує український філософ В. Єленський, «... Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1412 (1999 р.) ... закликає застосовувати до неправомірних дій, які вчиняються від імені релігійних груп, ті норми, які передбачені цивільним та кримінальним законодавством, і не ухвалювати якихось окремих законодавчих актів про секти, оскільки таке законодавство порушувало б свободу совісті та віросповідання, гарантовану статтею 9 Європейської Конвенції з прав людини, а також зашкодило б традиційним релігіям» [7].

Відповідно, принципи та норми права обмежують сферу втручання держави в релігію. Проведення релігієзнавчої експертизи залежить від обсягу встановлених в державі особистих та політичних прав і свобод. Тобто, систематизація даних, та їх правомірна регламентація, про ту чи іншу релігію в ході релігієзнавчої експертизи обмежується комплексом соціально значимих питань і вирішується кожною країною окремо на свій розсуд. Таким чином, релігієзнавча експертиза державно-релігійних відносин має два основних аспекти — гносеологічний та процесуальний. Гносеологічний аспект — експертиза проводиться перш за все із застосуванням спеціальних знань. Процесуальний аспект відображає положення про те, що спеціальне дослідження виконується експертом.

Найперше, що із світового досвіду доводиться, так це те, що в релігієзнавчій експертизі ставиться задача щодо розуміння методів консолідації суспільства при дослідженні питань як: турботи про духовні і моральні цінності суспільства; пріоритету людини та основоположних цінностей; проблеми освіти; взаємовідносин науки та релігії; державно-релігійні протиріччя (фінансові, майнові тощо); конфесійні протиріччя.

Також варто окремо досліджувати консолідуючі шляхи в сферах: соціальної доктрини релігійної інституції (церкви), порівнюючи її із гарантіями соціальної справедливості визначеної державою; обґрунтуванням спільних задач в державно-церковних відносинах щодо питання боротьби з тероризмом та діалогу культур і цивілізацій. [13]

У зв'язку з цим, для аналізу державно-релігійних відносин необхідно мати загальний метод. Запропонований підхід полягає в тому, що діяльність, пов'язана із релігієзнавчою експертизою державно-релігійних відносин, розкладається на складові, котрим дається відповідна характеристика. У сукупності вимальовується відповідна картина, яка формує реальне уявлення про певні державно-релігійні відносини та надає можливість їх класифікації. Можемо сказати, що релігієзнавча експертиза державно-релігійних відносин є втіленням ідеї поділу сфери компетенції «кесаря та Бога» (Мф. 22:21).

Сьогодні, на пострадянській території, існує тенденція врегулювання питання щодо порядку призначення та проведення релігієзнавчої експертизи. Так наприклад, в Росії наказом Мін'юсту від 18 лютого 2009 року затверджено Порядок проведення державної релігієзнавчої експертизи. [11] Можемо зазначити, що цей Порядок визначає: об'єкт та задачі експертизи; суб'єктів експертизи; підстави для проведення експертизи; термін проведення експертизи; вимоги до змісту експертного висновку та його правове значення; доступ до інформації про проведені експертизи. Також проведення державної релігієзнавчої експертизи в Росії засновується на принципах дотримання права на свободу совісті і свободу віросповідання, інших прав і свобод людини і громадянина згідно загальноновизнаним принципам та нормам міжнародного права та Конституції Російської Федерації. Експертиза носить комплексний характер та проводиться об'єктивно, всесторонньо та повно.

В Республіці Казахстан (у відповідності з пунктом 4 статті 6 Закону Республіки Казахстан від 11 жовтня 2011 року «Про релігійну діяльність і релігійні об'єднання») 7 лютого 2012 року було затверджено Правила проведення релігієзнавчої експертизи. [10] Подальше в 2013 році Агентством Республіки Казахстан по справам релігії були розроблені методичні рекомендації щодо проведення релігієзнавчої експертизи. [9] В методичному посібнику проведено аналіз стану правової регламентації і процесуальних принципів релігієзнавчої експертизи, розглянуто питання покращення її якості, як необхідної умови профілактики поширення ідей релігійного екстримізму. Окрім цього, посібник вміщає також інструментарій для проведення релігієзнавчої експертизи з вра-

хуванням специфіки різних конфесій. Варто зауважити, що посібник має специфіку, зокрема щодо проведення релігієзнавчої експертизи при державній реєстрації релігійних об'єднань та аналізі змісту поширення на території Республіки Казахстан матеріалів релігійного призначення.

Порівнюючи суб'єктів релігієзнавчої експертизи в Росії та Казахстані, можемо прийти до висновку, що в Казахстані більш повно визначено круг осіб, які мають проводити релігієзнавчу експертизу у відповідності до принципів об'єктивності, толерантності та загальнолюдськості. Нагадаємо, що в Росії суб'єктом релігієзнавчої експертизи є Експертна рада по проведенню державної релігієзнавчої експертизи (її територіальні органи) при Міністерстві юстиції РФ, в особі її представників, до особового складу яких є серйозні претензії зі сторони науково-релігієзнавчої спільноти. Натомість, в Казахстані суб'єктом релігієзнавчої експертизи може бути особа, яка має базову освіту в знаннях в конкретних областях релігієзнавства, юриспруденції, або особи які в силу досвіду, професійної діяльності володіють навиками проведення релігієзнавчої експертизи щодо конкретних державно-релігійних відносин. Також в Казахстані на законодавчому рівні визначено, що оскільки серед об'єктів експертизи подають тексти (матеріали), в яких інформація може виражатися як експліцитними (явно, відкрито вираженими, доступними зовнішньому спостереженню) засобами, так і імпліцитними (який мається на увазі, невиражений), постає нагальна потреба залучати до проведення релігієзнавчої експертизи інших спеціалістів—філології, психології, політології, філософії, соціології та ін.

Державно-релігійні відносини—один з найважливіших елементів будь-якої цивілізації та культури, способу життя в цілому. Тому найважливішими ознаками його виступають взаємодія релігійного й мирського, ірраціонального й раціонального, духовного й матеріального, внутрішнього й зовнішнього. Ядро державно-церковних відносин утворюють релігійно-правові норми, що складають його основу і забезпечують єдність регулюючого впливу на соціальні відносини, хоча ними не вичерпується повне соціально-правове регулювання в суспільстві. Водночас, як слушно зазначає німецький науковець О. Депенхойер, «... в політичному устрої, визначеному релігією, не можуть розвиватися суб'єктивізм, індивідуалізм, демократія і ліберальні права на свободу» [6, с. 104].

Такий обмежувальний підхід надає можливість виділити три структурні елементи релігієзнавчої експертизи державно-релігійних відносин: релігійні інституції (зокрема, щодо питання створення

та функціонування організацій, культів, установ, закладів, громад тощо, що діють на релігійній основі і покликані насамперед створювати нормальні умови для одноосібного чи колективного задоволення релігійних потреб віруючих); релігійна діяльність (зокрема, щодо питання діяльності в духовній та практичній сферах під час культової та позакультової діяльності); нерелігійна діяльність релігійних суб'єктів (зокрема, щодо питання діяльності та відносин в сферах державотворення, політики, економіки, права, науки, виробництва, міжрелігійному та міжкультурному діалогу в суспільстві і між цивілізаціями тощо). Під релігійними суб'єктами слід розуміти: віруючих, священнослужителів, релігійні громади, релігійні організації, а також інші організації, приміром, утворені за релігійною ознакою, на яких дія Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» не поширюється.

Також при проведенні релігієзнавчої експертизи державно-релігійних відносин за конкретних обставин ми можемо виділити і четвертий елемент релігієзнавчої експертизи — релігійна свідомість. Проте, релігійна свідомість не може бути безпосереднім об'єктом моніторингу зі сторони держави. Вона може лише братися до уваги та об'єктивно оцінюватися в аспекті результатів взаємодії державно-релігійних відносин в контексті інших трьох елементів. Поширення безпосереднього державного контролю за релігійною свідомістю призведе до порушення права на свободу совісті та віросповідання. Пригадаємо, що подібну практику тотального контролю за релігійною свідомістю в XX ст. проводив комуністичний режим, негативні наслідки якого принесли істотні соціальні злами в пострадянських країнах. Слід також зазначити, що в релігійній свідомості адекватні відображення поєднані з ілюзіями та переконаннями. Саме релігійній свідомості притаманна віра в об'єктивне існування гіпостазованих істот, атрибутивних властивостей і зв'язків, а також створеного цими істотами, властивостями та зв'язками світу.

Висновки: В статті досліджено, що міжнародними принципами проведення релігієзнавчої експертизи є: принцип об'єктивності; принцип толерантності; принцип загальнолюдскості. Релігієзнавча експертиза, будучи особливим процесом пізнання, має стати практичною основою просвітницької роботи, формувати неконфліктні моделі вирішення релігійних і соціальних протиріч у суспільстві. Вона у своїх висновках має сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між всіма націями і всіма расовими, етнічними і релігійними групами.

Вважаємо, що в процесі релігієзнавчої експертизи державно-релігійних відносини доцільно виділяти три структурні елементи:

релігійні інституції; релігійна діяльність; нерелігійна діяльність релігійних суб'єктів.

Сьогодні в Україні залишається не розробленою процедура призначення та проведення релігієзнавчої експертизи. При розробці української процедури проведення релігієзнавчої експертизи слід врахувати досягнення науково-практичних задач релігієзнавчої експертизи в російському, казахстанському суспільствах, та інший світовий досвід.

Результати цього дослідження можуть бути використані при дослідженні впливу моделей державно-релігійних відносин у проведенні релігієзнавчої експертизи релігійного комплексу.

Список використаних джерел:

1. Академічне релігієзнавство: [підручник] / За науковою редакцією професора А. Колодного. — К.: Світ Знань, 2000. — 862 с.
2. Верле Г. Принципы международного уголовного права: [учебник] / Герхард Верле; пер. с англ. С. В. Саяпина. — Одесса: Феникс; М.: ТрансЛит, 2011. — 910 с.
3. Гнатовський М. Злочини проти людяності у сучасному міжнародному праві: характеристика окремих діянь / М. Гнатовський // Український часопис міжнародного права. — 2007. — №1 — С. 34—42.
4. Гнатовський М. Злочини проти людяності у сучасному міжнародному праві: характеристика окремих діянь / М. Гнатовський // Український часопис міжнародного права. — 2007. — №3 — С. 26—44.
5. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений: Резолюция 36/55 Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 25 ноября 1981 года [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_284
6. Депенхойер О. Конституционный порядок отношений между государством, обществом и религией / О. Депенхойер // Государство и религии: взаимодействие на благо развития общества: Материалы международной конференции (Москва, Институт современного развития, 11 ноября 2008 года). — М.: Экон-Информ, 2009. — С. 95—134.
7. Єленський В. Тоталітарні секти й українські вибори / Віктор Єленський // Релігія в Україні. — 21 січня 2010 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/daycomment/print:page,1,3205-totalitarni-sekti-i-ukrayinski-vibori.html>

8. Ликвидация всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений: Резолюция 6/37 Совета по Правам Человека Организации Объединенных Наций от 14 декабря 2007 года [Электронный ресурс].—Режим доступа: http://ap.ohchr.org/Documents/R/HRC/resolutions/A_HRC_RES_6_37.pdf
9. Методическое пособие по вопросам проведения религиозно-экспертной экспертизы. — Астана: б/и, 2013. — 152 с.
10. Об утверждении Правил проведения религиозно-экспертной экспертизы и о признании утратившими силу некоторых решений Правительства Республики Казахстан: Постановление Правительства Республики Казахстан Астана от 7 февраля 2012 года № 209. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.kazpravda.kz/_pdf/mar12/070312decision.pdf
11. Порядок проведения государственной религиозно-экспертной экспертизы: Приказ Министерства юстиции Российской Федерации от 18 февраля 2009 г. № 53. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rg.ru/2009/03/13/religia-ekspertiza-dok.html>
12. Римский статут международного уголовного суда: Дипломатическая конференция полномочных представителей под эгидой ООН по учреждению Международного уголовного суда, (Рим, 17 июля 1998) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588
13. Чубарьян А. О. Выступление / А. О. Чубарьян // Государство и религии: взаимодействие на благо развития общества: Материалы международной конференции (Москва, Институт современного развития, 11 ноября 2008 года). — М.: Экон-Информ, 2009. — С. 57 — 64.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2014 р.

Майданевич Л. А. Религиозно-экспертная государственная религиозных отношений: мировой та отечественный опыт проведения

Определено, что международными принципами проведения религиозно-экспертной экспертизы есть: принцип объективности; принцип толерантности; общечеловеческие ценности.

Ключевые слова: религиозно-экспертная экспертиза; религиозный комплекс; государственно-религиозные отношения.

Maydanevich L. Religious expertise of state-religious relations: the world and domestic experience

As it has been determined the international principles of religion expertise are: the principle of objectivity, the principle of tolerance and general human values.

Keywords: religious expertise, religious complex, state-religious relations.

© Майданевич Л. О., 2014